

Г.І. Щерба
канд. філос. наук

G.I. Shcherba,
Candidate of Phil. Sci.

Р.В. Яремкевич

R.V. Yaremkevych

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ, ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ І ВІДПОЧИНКУ ЯК СКЛАДОВА МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Abstract. The authors clarify the questions concerning the spiritual values of youth and the leisure as a component of the youth policy in Ukraine, analyze the data of sociological studies executed by leading scientific organizations and the own research of the student youth, and consider the tendencies in spending the leisure by youth.

Сучасна ситуація динамічних соціокультурних змін в українському суспільстві потребує нових теоретико-методологічних підходів до їх вивчення. Змінюється розподіл і концентрація економічного, культурного, символічного капіталів серед різних соціальних груп порівняно з періодом радянських часів. Змінюється характер освіти, технологічна база і форми власності закладів культурно-дозвіллевої сфери, ціннісні орієнтації молодого покоління, формуються нові статусні групи з особливими стилями життя, відбувається реконфігурація соціокультурних ідентичностей. Ці радикальні зміни обумовлені як трансформаційними соціоекономічними, політичними, соціокультурними перетвореннями у країні, так і формуванням певних елементів “інформаційного суспільства”, “суспільства споживання” в контексті глобалізаційних процесів [5, с. 275].

Важливою сферою життя індивідів, в якій значною мірою відбувається формування і переорієнтація ціннісних взірців, моделей поведінки, соціокультурних ідентичностей, є культурно-дозвіллевий простір. У спілкуванні, сприйнятті нової різноманітної інформації, прилученні до культурних благ, подорожах під час відпочинку, релігійних практиках, творчих заняттях тощо ми й відтворюємо та змінюємо соціокультурну “тканину” суспільного життя. Телесеріали, туризм, шопінг, футбол,

поп-музика, Інтернет – саме ці реалії впливають на формування свідомості мільйонів молодих людей у сучасному світі.

Упродовж розбудови нової державності в Україні державна молодіжна політика стала одним з найважливіших, пріоритетних і специфічних напрямів діяльності держави і здійснюється в інтересах молодої людини, суспільства, держави з урахуванням її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку та світового досвіду державної підтримки молоді.

За роки незалежності України її молода генерація істотно змінилася виросла не лише кількісно, але й якісно. У 1999 р. нижня вікова межа молоді була визначена на рівні 14 років, а в березні 2004 р. верхня межа – до 35 років. На початок 2004 р. в країні молоді громадяни у цих вікових межах становили 32,6% від усього населення [3, с. 7]. Нині молоді люди стали самостійнішими, намагаються бути незалежними ні від кого, а покладатися на свої власні сили. Вони здатні більш вільно висловлювати свої думки з політичних питань, не побоюючись за особисту свободу, краще усвідомлюють можливість критики і демократичного контролю рішень владних структур. Звісно, молоді це було притаманно завжди, проте в нинішнього покоління молодих людей – особливо яскраво виражено. За всіх часів та в усіх народів молодь була в авангарді громадських рухів, а процеси, неминуче пов'язані з розбудовою держави, значно змінили і політичне життя українського суспільства. З одного боку, формується нова структура молодіжної політики, з іншого – якісно змінюються її складові, частиною яких є молодіжний рух, духовний і культурний потенціал молоді.

Саме дозвілля в арсеналі засобів впливу таких соціальних інститутів, як сім'я, церква, держава, у всі часи виступало дієвими інструментом соціалізації. Адже саме через сферу вільного часу за допомогою різних організаційних форм можна стимулювати процеси становлення особистості, активізувати її творчу діяльність, сприяти репродукуванню вже існуючих культурних надбань і цінностей та створенню нових.

У наш час, коли Україна переступила поріг ХХІ століття та інтегрується в європейську й світову спільноти, є особливо висока потреба у всебічно розвинених, активних та ініціативних особистостях, що зможуть забезпечити гідний поступ для своєї держави. А формування таких соціально активних індивідів неможливе без ефективного використання молоддю свого вільного часу, позаяк саме у цій сфері проявляються індивідуальні уподобання людини (через вільний вибір форм і методів організації свого дозвілля), її інтелектуальний потенціал, що реалізується в громадській діяльності чи мистецькій роботі; відбувається прилучення особистості до національних та культурних надбань і цінностей, а також життєвого досвіду попередніх поколінь [15, с. 154].

Особливої важливості набувають проблеми дозвілля на сучасному етапі розвитку українського суспільства також і через те, що в ньому йде складний процес зламу старих і формування нових соціальних відносин. Системна криза, що охопила практично всі сфери суспільства, закономірно призвела до зміни соціальних орієнтирів, переоцінки традиційних цінностей, появи конкуренції на рівні масової свідомості між колишніми радянськими, національними і т. зв. “західними” цінностями. Це все

призвело до трансформації змісту дозвілля, появи свіжих поглядів на це явище, виникнення нових його форм. Не останню роль у цьому процесі відіграє і молодь – найбільш динамічна та відкрита до інновацій соціально-демографічна група. Треба зазначити, що на сьогодні молодь у значній мірі сама стає суб'єктом власної соціалізації. Більше того, вона стає фактором зростаючої ваги у процесах соціально-економічних, політичних та культурних змін. Молодим вважається той, чий розвиток ще не завершений, хто ще не повністю інтегрований у суспільство, тобто ще не цілком освоїв набір соціальних ролей, притаманних дорослій людині, проте інтенсивно до цього йде в процесі соціалізації.

Треба сказати, що тема дозвілля та динаміки використання вільного часу розроблялася досить повно в соціологічній літературі радянського періоду. Проте темі саме молодіжного дозвілля приділялося недостатньо уваги. По-перше дослідники радянського періоду у своїх працях зосереджували увагу переважно на вивченні вільного часу працюючих людей загалом [1].

По-друге, навіть у тих працях, що заторкували проблему молодіжного дозвілля чи були спеціально їй присвячені, основний акцент робився на ідеологічних аспектах виховання та розгляді ролі комсомольських організацій у житті молодих людей. Крім того, висновки та статистичні дані, що наводилися в цих працях, навряд чи можуть бути використані дослідником при вивченні сучасної молоді [7].

І по-третє, як література радянського періоду, так і сучасна, що присвячена даній проблематиці, орієнтована, переважно, або на розгляд теоретичних основ культури, або на проведення досліджень з динаміки використання вільного часу загалом.

Навіть у сучасних соціологічних дослідженнях, присвячених вивченню соціокультурного середовища й диференціації культурно-дозвіллевих практик населення України, та в опубліковані на їх основі працях В. Пічі [9], О. Семашка [10], Н. Цимбалюк [13], Л. Скокової [11] та інших соціологів, питання власне молодіжного дозвілля не знаходять поглибленої розробки. Крім того, ті дослідники, об'єктом зацікавлення яких є українська молодь, переважно звертають увагу на її суспільну [14] чи ціннісну [4] свідомість, політичні орієнтації. Праць же, які були б присвячені безпосередньо розгляду й аналізу сучасних форм дозвілля молоді, а також його функцій, недостатньо.

Отже, об'єктом даного дослідження є сфера молодіжного дозвілля як соціальний феномен.

Предметом виступає зміна соціальних функцій молодіжного дозвілля від традицій до сучасності.

Метою даного дослідження є аналіз молодіжного дозвілля як соціокультурного феномену та дослідження особливостей трансформації його функцій. Вказана мета досягається вирішенням таких завдань: проаналізувати загальні теоретичні засади вивчення феномену вільного часу та молоді як специфічної вікової категорії; зробити етнокультурний аналіз основних форм молодіжного дозвілля в Україні через вивчення феномену вільного часу, а також через розгляд основних форм молодіжного дозвілля та їх регіональної специфіки (на прикладі міста Львова); проаналізувати трансформацію функцій міського молодіжного дозвілля.

Структура вільного часу, ustalені звички і можливості його проведення істотно впливають на загальний розвиток молоді людини. Водночас, сформовані цінності та навички зумовлюють вибір того або іншого способу проведення дозвілля. У свою чергу, духовність особистості формується за можливості на певному етапі свого розвитку робити власний відбір культурних цінностей і, засвоюючи їх, перетворювати на особистісні ціннісні характеристики.

Поняття “дозвілля” означає сукупність видів діяльності, призначених для задоволення фізичних, духовних та соціальних потреб людей у вільний час [16, с. 191]. Час, витрачений на них, час дозвілля – це частина вільного часу. Функції дозвілля (дозвільної діяльності) збігаються з функціями вільного часу. Види дозвільної діяльності слугують як відпочинку, так і розвитку особистості, задоволенню потреб у розвагах і спілкуванні. У вузькому значенні цього слова під ним розуміють відпочинок та розваги: відвідування закладів культури і масових видовищ, ігри, танці, читання тощо. У широкому сенсі слова відпочинок і розваги охоплюють значно ширше коло видів діяльності. Перелік дозвільних занять зазвичай поєднують у такі групи: творчі та любительські заняття, користування засобами масової інформації, відвідування закладів культури та видовищ, спілкування, заняття фізкультурою та спортом, пасивний відпочинок та ін.

Отже, дозвілля – це передусім діяльність, завдяки якій індивід задовольняє свої фізичні і духовні потреби. Діяльність ця здійснюється у вільний час і в руслі певних інтересів, цілей, які ставить перед собою людина.

Обсяг вільного часу нині практично такий же, як той, що припадає на трудову діяльність, а в деяких соціально-демографічних груп навіть і перевищує його. Останнє стосується молоді. Тому суспільство не може бути байдужим до того, на що витрачаються вільні години, чим заповнюється життя молодих людей.

Дозвілля молоді – важлива сфера розвитку особистості. Вона сприяє формуванню світогляду, політичної і моральної культури особистості, її естетичних поглядів і смаків; тут виробляється вміння обстоювати ідеали і духовні цінності, підтримувати своє здоров'я.

Дані Європейського соціального дослідження, проведеного в Україні у 2005 р. Інститутом соціології НАН України, свідчать про те, що сама молодь вважає дозвілля та вільний час дуже важливою сферою свого життя. Причому залежність оцінки важливості дозвілля як сфери життя обернено протилежна віку людини (табл. 1) [12, с. 278].

Як свідчать дані, наведені в табл. 1, жоден респондент вікових категорій до 20 років та 20–39 років не обрав варіанта відповіді, який означає, що дозвілля для нього “зовсім не важливе”.

Таблиця 1

**Оцінка важливості власного дозвілля та вільного часу
залежно від віку опитаних, %**

Оцінки	Розрахунок індексу*	До 20 років	20–39 років	40–59 років	60 та більше
Дуже важливо	0,8	32	20	11	14
Досить важливо	0,6	41	47	39	27
Не дуже важливо	0,4	27	31	45	47
Зовсім не важливо	0,2	0	0	3	9
Важко відповісти	0	0	2	2	3
Індекс оцінки важливості дозвілля	–	0,61	0,57	0,51	0,48

* Індекс оцінки важливості дозвілля розраховується в межах від 0 до 1, де 0 – важко відповісти, 0,2 – зовсім не важливо, 0,4 – не дуже важливо, 0,6 – досить важливо, 0,8 – дуже важливо. Присвоєні кожній альтернативі значення перемножуються на відсотки, отримані по цій альтернативі, результати додаються та діляться на 100%.

Сьогодні такі фактори, як уповільнення розвитку матеріальної бази закладів культури і відставання рівня організації роботи закладів культури від зрослих потреб молоді, призвело до послаблення впливу державних культурно-просвітницьких закладів і громадських організацій на проведення молоддю дозвілля, що зумовило посилення тенденцій до його “одомашнення”, тобто напрацювання у молодих людей такого стереотипу поведінки у вільний час, який характеризується одноманітністю, монотонністю, відходом від активних форм участі в культурному житті, а також розважальною спрямованістю.

“Одомашнення” дозвілля як тенденція споживання вільного часу має негативні наслідки: по-перше, зменшення можливості громадського впливу на структуру і зміст вільного часу; по-друге, уповільнюється розвиток прогресивних форм молодіжного дозвілля, тобто скорочується частка часу найбільш активних, творчих, таких, що сприяють розвитку людини, видів діяльності і помітно зростає обсяг переважно пасивно-споживацьких видів дозвіллевої діяльності молоді, таких як перегляд телепередач і прослуховування радіо.

Застійні явища у розвитку нашого суспільства в цілому призвели до застою і в дозвіллевій практиці: в молодіжному середовищі набули поширення апатія, споглядання, відчуженість, виникли значні диспропорції між домашніми, індивідуальними видами дозвілля і позадомашніми, суспільно організованими видами, а також між пасивно-споживацькими і активно-творчими видами.

Якщо спиратися на дані моніторингу 2006 р., то можна побачити, що “домашні” види дозвілля сьогодні посідають чільне місце в українському соціумі (табл. 2)

[12, с. 280]. Варіанти в таблиці розташовані відповідно до зменшення відсотка, наданого респондентами тому чи іншому виду споживання вільного часу. За 100% взято усіх респондентів віком до 30 років.

Таблиця 2

Види споживання вільного часу молоддю %

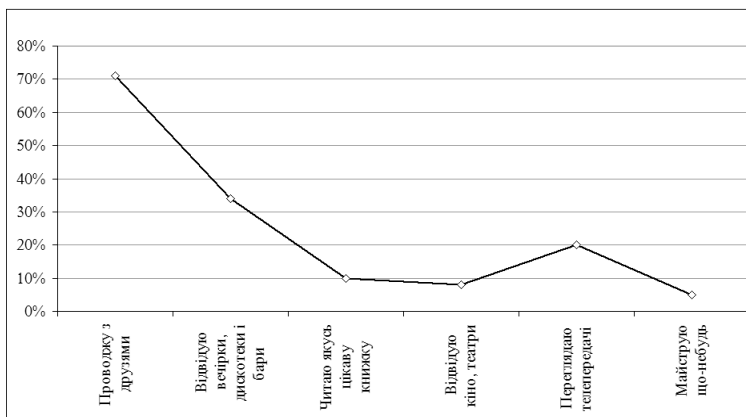
ВИДИ СПОЖИВАННЯ	N=401
1. Перегляд телепередач	89
2. Прослуховування музики	57
3. Читання газет	55
4. Прослуховування радіопередач	53
5. Гостювання	50
6. Прийом гостей	45
7. Просто відпочинок (нічого не роблячи)	45
8. Відвідування нехарчових магазинів і ринків	41
9. Заняття з комп'ютером (пошук інформації, ігри, створення програм і т. ін.)	38
10. Перегляд відеомагнітофона, відеороликів	29
11. Заняття з дітьми (уроки, ігри, прогулянки)	28
12. Відвідування ресторану, кафе, пивного бару	26
13. Читання художньої літератури	23
14. Ранкова гімнастика і фізкультура	23
15. Відвідування клубів, дискотек, вечорів відпочинку	20
16. Поїздка за місто для відпочинку на природі	19
17. Вивчення літератури за фахом	17
18. Настільні ігри (шахи, шашки, карти, доміно та ін.)	15
19. Біг, оздоровчі прогулянки	12
20. Робота за сумісництвом, додатковий заробіток	12
21. Відвідування кінотеатру	11
22. Відвідування церкви (козьюлу, синагоги, мечеті, молитовного будинку)	11
23. Відвідування бібліотеки	10
24. Написання листів	9
25. Відвідування плавального басейну, заняття в спортивному залі, на стадіоні, спортивних майданчиках	7
26. Колекціонування, фотографування, кінозйомки	7
27. Художня творчість (написання музики/віршів/прози, малювання тощо)	6
28. Громадська робота	6
29. Відвідування спортивних видовищ (як глядач)	5
30. Рибальство, полювання, збір грибів і т. п.	5
31. Прикладна творчість (рукоділья, вишивка, різоблення та ін.)	4
32. Відвідування театрів, концертів, музеїв, виставок	3
33. Відвідування гуртків, курсів	3
34. Експерсійна поїздка	3
35. Раціоналізаторство, конструювання	2
36. Участь у художній самодіяльності	1

Як свідчать результати дослідження, наведені в табл. 2, першу “десятку” видів споживання вільного часу молоддю України можна охарактеризувати як “домашні” – переважно пасивні. Водночас активні види споживання вільного часу, такі як, приміром, заняття спортом, на сьогодні недостатньо популярні серед української молоді.

Молодіжному дозвіллю притаманні суперечливі тенденції: одні заняття мають позитивну спрямованість і ведуть до культурного збагачення, інші – містять негативний потенціал, збіднюють дозвілля, роблять його одноманітним. Найбільш загальною є тенденція зростання обсягу вільного часу і поліпшення умов для його змістовного проведення: більшість соціально-демографічних груп молоді володіє досить значним обсягом часу для відпочинку і розваг, споживання культури і творчості. Однак реально, в житті, далеко не завжди і не всі молоді люди вміють ним розумно розпоряджатися, використовувати його для повноцінного розвитку своєї особистості.

Як свідчать результати дослідження (омнібуса), проведеного Інститутом соціології НАН України у 2006 р., молодь згодна узяти участь в організації дозвілля і відпочинку. Тільки 9% молоді в жодному разі не брали б участі в цьому, 40% молоді взяли б участь в організації дозвілля і відпочинку. Людей літнього віку навіть фінансове заохочення не дуже спонукає до участі в такій соціальній діяльності. Серед них лише 17% погодилися б на це. 23% молоді взяли б участь в організації дозвілля та відпочинку без оплати, тоді як серед людей середнього віку таких 18%, а серед людей літнього віку – 16% [12, с. 281].

Доволі характерну структуру вільного часу молоді засвідчили результати опитування студентів вищих навчальних закладів міста Львова, проведеного в травні 2006 р. (опитано 800 осіб) кафедрою соціології Львівського національного університету імені Івана Франка. Як видно з діаграми (рис. 1), свій вільний час студентства молодь Львова проводить переважно в колі друзів – 71%; відвідують вечірки, дискотеки і бари – 34%; 17% надають перевагу прослуховуванню музики; перегляду телепередач – 18%; читають книжки – 11% респондентів.

Рис. 1. Проведення вільного часу студентською молоддю м. Львова (у відсотках до кількості опитаних, респонденти могли відмітити декілька варіантів відповідей)

Проведення вільного часу студентами, з одного боку, залежить від демографічних чинників, соціально-культурного середовища, з іншого – пов'язаний із системою їхніх ціннісних орієнтацій, потреб і інтересів.

Безсумнівно, одним з найважливіших завдань вищої школи є розвиток спрямованості студентства на опанування більш складних форм культурного потенціалу суспільства. Це дозволить домогтися більшого ефекту морально-естетичного виховання студенської молоді. Ціннісні орієнтації, спрямовані на “діяльну” структуру вільного часу, свідчать про рівень сформованості особистості студента.

Якщо загалом говорити про структуру дозвіллевої активності молоді, можна стверджувати, що вона детермінується двома основними факторами: з одного боку, характером, схильностями, вміннями, звичками самої людини, з іншого – характером навколишнього соціально-культурного середовища. Останнє спонукає чи пригнічує, спрямовує чи гальмує активність людини, відкриває одні можливості й закриває інші. При цьому середовище тим інтенсивніше впливає на людину у вільний час, чим більше вона схильна розслаблятися, піддаватися ходу подій.

Держава повинна докладати зусиль і впроваджувати спеціальні програми для розвитку культурно-дозвіллевої інфраструктури, доступності її для молоді. Дані опитування свідчать про високий рівень незадоволеності молоді культурно-розважальними закладами. Так, 40% молоді відповіли, що потреби мешканців їхнього населеного пункту в культурно-розважальних закладах не задовольняються, а 43% опитаних зазначили, що їхні потреби тільки частково задоволені. І лише 17% молодих залишилися цілком задоволеними цими закладами.

Проблема змістового наповнення дозвілля передусім полягає в тому, що сама інфраструктура культурно-розважальних закладів не є сьогодні в Україні розвинутою, а по-друге, в тому, що молодь не завжди є фінансово спроможною, аби задовольнити свої потреби в такому дозвіллі. Тому, напевно, і “процвітають” сьогодні в Україні “домашні” види дозвілля.

1. Аза Л.О. Піддубний В.А. Соціальна цінність вільного часу. – К.: Т-во “Знання” Укр. РСР, 1974. – 48 с; Культура досуга: Сб. ст. / Сост. Н. Гнатюк. – М.: Знание, 1982. – 64 с; Труд, быт, отдых / Под ред. М.А. Елисеєва. – М., 1983. – 79 с.
2. Бондар В.С. Сучасні політичні орієнтації молоді України // Наук. зап. Нац. ун-ту “Києво-Могилянська академія”. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2002. – Т. 20. – С. 47–52.
3. Головенько В.А. Нове покоління незалежної України // Інформ. матеріали для слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ядітимолодь (тези лекцій) / За заг. ред. Г.Л. Черепанової. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – Кн. 4. – С. 7–16.
4. Гончар Н. Ціннісна свідомість українського студентства // Незалежний культуролог. часопис “І”. 2004. – С. 41–44; Сокур'янская Л. П., Крилова О. Н. Ценностная дифференциация украинского студенчества: Кластерный анализ // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. пр. – Х.: Вид. ХНУ ім. В. Каразіна, 2003. – С. 534–539.
5. Культура – суспільство – особистість: Навч. пос. / За ред. Л. Скокової. – К.: Ін-т соціології, 2006. – 396 с.

6. *Мицц Г.И.* Свободное время: желаемое и действительное. – М.: Знание, 1978. – 64 с.; Семья и свободное время: Сб. ст. / Под. ред. И. А. Риф. – Свердловск, 1987. – 128 с.
7. Молодежь и свободное время при социализме: Реферат. сб. – М., 1984. – 137 с.; *Пименова В. Н.* Свободное время в социалистическом обществе. – М., 1974. – 167 с.; *Свининников В.* Твое и наше богатство. Об актуальных проблемах свободного времени молодежи. – М.: Молодая гвардия, 1976. – 112 с.
8. *Паніна Н.* Українське суспільство 1992–2006: Соціол. моніторинг. – К., 2006.
9. *Піча В. М.* Соціологія вільного часу: Матеріали до курсу “Соціологія”. – Львів, 1994. – 28 с.
10. *Піча В. М. Садова Р. М.* Соціологія вільного часу // Соціологія культури: Навч. посіб. / За ред. О.М. Семашка, В.М. Пічі. – К.: Каравела; Львів: Новий світ, 2002. – С. 135–172.
11. *Скокова Л.* Соціокультурне середовище і диференціація культурно-дозвілевих практик населення // Укр. сусп.-во. – 2003: Соціол. моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги, – К.: Ін-т соціології НАН України, 2003. – С. 512–523.
12. Українське суспільство 1992-2006. Соц. моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – 578 с.
13. *Цимбалюк Н.М.* Соціологія дозвілля: Навч. посіб. – К.: ДАКККіМ, 2001. – 180 с; *Цимбалюк Н., Яковенко Ю.* Еволюція дозвілля в контексті соціологічних категорій // Психологія і суспільство. – 2004. – № 2. – С. 118–124.
14. *Черниш Н. Й.* Суспільна свідомість молоді. – Львів: Світ, 1990. – 368 с.
15. *Щерба Г.І.* Етнокультурні і духовні фактори розвитку інтелектуального потенціалу // Інтелектуальний потенціал та науково-технічна політика / Під ред. акад. НАНУ М.І. Долішнього. – Львів: ІРД НАН України, 1999. – С. 154–170.
16. Энцикл. социол. словарь / Под ред. Осипова Г.В. – М., 1995.